

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Mevcut Tarımsal Yapısının Analizi

Serdar Han KUZU 

Özet

Tarım sektörü geçmişten günümüze sosyoekonomik açıdan büyük öneme sahip bir sektör olmakla birlikte gıda güvenlik ve güvenilirliği perspektifinde de önemini her geçen gün arttırmaktadır. Bunun yanında tarım sektörü kırsal kalkınmanın sağlanması, çiftçilerin geçinebilmesi için yeterli gelir seviyesine ulaşması, kaynakların etkin, ekonomik ve sürdürülebilir şekilde kullanılması gibi konularda da önemli görevler üstlenmiştir. Dolayısıyla, sektörün sahip olduğu iktisadi, toplumsal ve kültürel önem de göz önünde bulundurularak zaman içerisinde yaşanan değişiklik ve dönüşümlerin gözlemlenerek analiz edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda, bu çalışmada istatistiki verilere dayalı olarak oluşturulmuş tablolar eşliğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tarımsal yapının analizinin yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Tarımsal Dönüşüm

Analysis of the Current Agricultural Structure of the Southeastern Anatolia Region

Abstract

Although the agricultural sector is a sector of great socioeconomic importance from the past to the present, it also increases its importance in the perspective of food safety and reliability day by day. In addition, the agricultural sector has undertaken important duties in matters such as ensuring rural development, reaching a sufficient level of income for farmers to live, and using resources in an effective, economic and sustainable way. Therefore, it is of great importance to observe and analyze the changes and transformations experienced over time, taking into account the economic, social and cultural importance of the sector. In this context, in this study, it is aimed to analyze the agricultural structure in the Southeastern Anatolia Region in the presence of tables created based on statistical data.

Keywords: Agriculture, Southeast Anatolia Region, Agricultural Transformation

* Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, serdarhankuzu@odu.edu.tr

1. GİRİŞ

Tarım sektörü, var olan ve gittikçe artan nüfusun beslenebilmesi, sanayi sektörüne hammadde üretmesi, milli gelire ve istihdama katkı sağlaması gibi açılardan son derece önem arz eden bir sektördür.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise; bereketli topraklara, bol su kaynaklarına ve uygun iklim koşullarına sahip olması açısından, yılın mevsimlerine göre birçok farklı ürünün üretilbildiği havzalar topluluğundan meydana gelmektedir. Dahası bu bölgede uzun yıllardır işlenmemiş alanlarla, gübre, hormon ve zirai ilaç gibi kimyasalların kullanılmadığı alanlar da bulunmaktadır. Bölgedeki ürün çeşitliliği ve desenine bakıldığında; her türlü sebze üretiminin yanında bağcılık, ceviz, antepfıstığı, badem, kuru üzüm, nar gibi meyvelerle, yağlı tohumlar, hububat ürünleri, baharat ve şifalı bitki üretiminin ön planda olduğu görülmektedir (Çetinkaya, Kendal, Sayar, 2013, s.195).

Lokomotif sektörü tarım olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak olmak üzere Fırat ve Dicle havzaları ile yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan 9 ili kapsam altına almakta olup bölgedeki 7,5 milyon hektar sahanın 3,2 milyon hektarlık kısmı tarıma elverişli topraklardan oluşmaktadır (Kuzu, Karadöl, Aybek, 2021, s.42).

1980’li yıllardan sonraki dönemde küreselleşmenin de etkisiyle birlikte kapitalizmin yaygınlaşması ve bu yaygınlaşma ile birlikte de kırsallığın metalaşma süreci hızlanmıştır. Bunun sonucunda da nüfus hareketliliğinde, üretim ve bölüşüm ilişkilerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Ne yazık ki Güneydoğu Anadolu Bölgesi de bu durumdan payını almıştır.

Bu kapsamda bu çalışmanın amacı; Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki demografik yapı, işgücü ve istihdam ile tarımsal üretim konularındaki değişikliklerin Türkiye İstatistik Kurumu verilerine dayalı olarak oluşturulmuş tablolar eşliğinde incelenerek bölgenin tarımsal yapısının analizinin yapılmasıdır.

2. DEMOGRAFİK YAPI

2.1. Nüfus

Türkiye’de ilk dönemlerden itibaren dış yönlendirmelerin de etkisiyle kırsal nüfus giderek azalmış, üretim kapasitesi azalmış ve yaşam tarzlarında olumsuz değişiklikler yaşanmıştır. Tarım politikalarında yaşanan değişimler, hükümetlerin ihmali ve hayatımızın bütün alanlarında sirayeti bulunan kapitalist üretim ilişkileri sonucunda kırsal yaşam gerilemeye, yoksulluk artmaya başlamış ve nüfus da kentlere akın etmiştir (Nerse, 2016, s.205).

Tablo 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi kırsal ve kentsel nüfus miktarı ile oranları (2007-2020)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Kır, Kent ve Toplam Nüfus İstatistikleri (2007-2020)					
Yıl	Nüfus Miktarı			Nüfus Oranı (%)	
	Toplam	Şehir (Kent)	Köy (Kır)	Şehir (Kent)	Köy (Kır)
2007	7.170.849	4.730.403	2.440.446	65,97	34,03
2008	7.350.752	4.981.724	2.369.028	67,78	32,22
2009	7.462.893	5.095.745	2.367.148	68,28	31,72
2010	7.592.772	5.200.627	2.392.145	68,49	31,51
2011	7.816.173	5.399.869	2.416.304	69,09	30,91
2012	7.958.473	5.537.747	2.420.726	69,58	30,42
2013	8.096.352	7.411.321	685.031	91,54	8,46
2014	8.250.718	7.574.462	676.256	91,80	8,20
2015	8.385.540	7.718.286	667.254	92,04	7,96
2016	8.508.887	7.845.469	663.418	92,20	7,80
2017	8.665.165	8.001.251	663.914	92,34	7,66
2018	8.847.980	8.179.409	668.571	92,44	7,56
2019	8.975.618	8.324.556	651.062	92,74	7,26
2020	9.118.921	8.475.253	643.668	92,94	7,06

Tablo 1.’de Güneydoğu Anadolu Bölgesinin 2007-2020 yılları arasındaki toplam nüfusu ile birlikte, kır ve kent nüfus miktarları ve oranlarına yer verilmiştir. Söz konusu tabloya bakıldığında; toplam nüfus, 2007 yılından günümüze her geçen yıl artış göstererek 2020 yılında 9.118,921’e ulaşmıştır. Ayrıca kent nüfusu ve kent nüfus oranı toplam nüfusla paralel bir şekilde yıldan yıla artmakta iken, kır nüfusunun 2017 ve 2018 yılları haricinde yıldan yıla azaldığı gözlemlenmektedir. Ancak orantısal olarak bakıldığında kır nüfusu oranının tüm yıllarda giderek azaldığı görülmektedir.

Kır- kent nüfusunun birbiri ile kıyaslanması durumunda ise; tüm zamanlarda kent nüfusu kır nüfusundan fazla olmakla birlikte 2007-2013 yılları arasında kent nüfusu toplam nüfusun yaklaşık 2/3’sine, kır nüfusu ise toplam nüfusun yaklaşık 1/3’üne tekabül etmektedir. Ancak 2013 yılı ile birlikte kır nüfusunda muazzam bir düşüş dikkatleri üzerine toplamaktadır. 2012 yılında 2.420.726 olan kır nüfusu, 1.735.695’lik bir düşüşle 685.031’ e kadar gerilemiş, 5.537.747 olan kent nüfusu ise 1.873.574’lik bir artışla

7.411.321’e yükselmiştir. Dolayısıyla kır nüfus oranı % 30 seviyelerinden bir anda % 8 seviyelerine inmiş, kent nüfusu ise % 70 seviyelerinden % 90 seviyelerine yükselmiştir. Kır nüfusunda yaşanan düşüşle kent nüfusunda yaşanan artış birbiri ile kıyaslandığında 2012 yılından 2013 yılına geçişle birlikte bölge içerisinde kırdan kente muazzam bir göç yaşandığı fikri hafızalarda uyanabilmektedir. Ancak buradaki esas neden, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki 4 ilin (Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa) kırsal alanlarının Büyükşehir Kanunu ile birlikte büyükşehir sınırlarına dahil edilmesidir. Dolayısı ile istatistiklere yansıyan bu düşüşün gerçekçi olmayan bir düşüş olduğunu, gerçekçi eğilimin tarımda istihdam oranındaki artış/azalışa paralel yönde olması gerektiğini söyleyebiliriz. Söz konusu istatistiki verilere “İşgücü ve İstihdam” bölümündeki Tablo 4.’te yer verilmiş olup buradaki verilere göre tarım sektöründe istihdam oranı, yıldan yıla birbirine yakın ivmelerle azalış göstermekte olup, istihdam oranı 2008 yılında 31,26 iken 2020 yılında 24,87’ye düşmüştür. Aradaki yaklaşık % 7’lik fark dikkate alındığında kır nüfusu oranının da, bu oranlara

paralel olarak yaklaşık % 30'lardan % 20-25 dolaylarına düşmüş olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapılacak olursa; yıllar içinde toplam nüfus ile kent nüfusu miktarında ve kentsel nüfus oranında artış yaşanmakta iken kırsal nüfus miktarında yaşanan kısmi artışa rağmen kırsal nüfus oranında bütün yıllarda düşüş meydana gelmiştir. Bilindiği üzere kırsal nüfuslardaki göçlerin artışı kentleşme sürecinde de farklılaşmaya neden olmaktadır. Kentsel yerleşmeler kırsal alandan göç alarak kentsel nüfus artış hızında önemli bir rol oynamaktadır. Kırsal üretim ilişkilerinin gelir açısından tatmin edici olmayışı ise göç yolunun tercih edilmesinde etkili olmaktadır.

2.2. Göç

Güneydoğu Anadolu Bölgesi geçmişinde önceki dönemlerde hakim olan ağalık ve aşiret yapısı kapsamında toprak sadece birine, bir aileye veya

aşirete aitken 1960'lı yıllarda başlayan çözülme 1980 yılına doğru hızını arttırmış ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan PKK terörü ile çatışmaların da etkisiyle kırsallıkta dışsal dinamiklere karşı bir kapanış dönemi kendini göstermiştir. Zoraki göçler, kırsal alanda tarımsal üretimin ve hayvancılık faaliyetlerinin azalmasına, nüfusun hızlı bir şekilde kentlere yönelmesine sebebiyet vermiştir. 2000'li yıllardan sonraki döneme ilişkin verilerle kırsal nüfus oranındaki azalış bir önceki bölümde gözler önüne serilmiştir. Kırsaldaki nüfusun genellikle bölgenin dışına göç ettiği hususu da dikkate alındığında, toplam kırsal nüfus oranında azalmanın süreklilik arz ettiği söylenebilmektedir.

Konu ile ilgili olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinin aldığı ve verdiği göç istatistiklerine Tablo 2.'de yer verilmiştir. Görüldüğü üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi bölge dışından göç almakta ve bölge dışına da göç vermektedir.

Tablo 2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Göç İstatistikleri (2007-2020)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net Göç Verileri (2008-2020)				
Yıllar	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı
2007	132.328	188.111	-55.783	-8,56
2008	132.328	188.111	-55.783	-7,56
2009	118.611	171.910	-53.299	-7,12
2010	142.862	171.779	-28.917	-3,80
2011	151.585	183.752	-32.167	-4,11
2012	127.740	188.083	-60.343	-7,55
2013	142.276	188.592	-46.316	-5,70
2014	148.175	198.824	-50.649	-6,12
2015	153.387	223.917	-70.530	-8,38
2016	149.022	222.997	-73.975	-8,66
2017	170.234	202.590	-32.356	-3,73
2018	182.820	215.902	-33.082	-3,73
2019	168.902	224.293	-55.391	-6,15

Söz konusu tabloda 2007 yılından 2020 yılına kadar olan dönemde yıllar itibari ile alınan göç, verilen göç ve net göç istatistiklerine bakıldığında; bölge hem göç almakta hem de göç vermekte iken tüm yıllarda bölgenin verdiği

göçün aldığı göçten daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısı ile net göç istatistikleri tüm yıllarda negatif değerdedir. Ayrıca yıllar itibari ile net göç verilerinde dalgalanmalar yaşanmakla birlikte, net göçün en fazla olduğu

yıl 2016 iken, bu farkın en az olduğu yıl ise 2020 dönemidir. Bu bağlamda net göç hızı 2016 yılında -8,66 iken, 2020 yılında - 1,92 olmuştur.

3. İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM

3.1. İşgücü

Bir ülke veya bölgedeki işgücü ve istihdam bilgileri, o ülke veya bölgenin gelişmişlik düzeyi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle; Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki

işgücü ve istihdama, istihdamın sektörel dağılımına, tarımsal istihdam oranlarına ilişkin veriler, bu bölgenin gelişmişlik göstergelerinden biri olmakla birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tarımsal yapısının analizine de ışık tutan verilerden biridir. Bu kapsamda; ilk olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki iş gücü durumuna ait istatistiki bilgilere Tablo 3.'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi İşgücü İstatistikleri (2007-2020)

Güney Doğu Anadolu Bölgesinde Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllara Göre İşgücü Durumu (15 + Yaş, Bin Kişi), (2004-2020)								
Yıllar	15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
2004	3.764	1.471	1.299	172	2.293	39,1	11,7	34,5
2005	3.919	1.418	1.247	171	2.501	36,2	12,1	31,8
2006	3.993	1.346	1.156	190	2.646	33,7	14,2	28,9
2007	4.105	1.396	1.161	235	2.709	34	16,9	28,3
2008	4.182	1.493	1.257	236	2.690	35,7	15,8	30,1
2009	4.428	1.608	1.329	279	2.820	36,3	17,4	30,0
2010	4.656	1.765	1.547	219	2.890	37,9	12,4	33,2
2011	4.848	1.761	1.555	206	3.087	36,3	11,7	32,1
2012	4.949	1.757	1.539	218	3.237	35,2	12,4	30,8
2013	5.092	2.041	1.745	296	3.051	40,1	14,5	34,3
2014	5.104	2.107	1.779	328	2.997	41,3	15,6	34,8
2015	5.295	2.232	1.865	368	3.063	42,2	16,5	35,2
2016	5.450	2.381	1.937	444	3.069	43,7	18,7	35,5
2017	5.527	2.504	2.078	426	3.023	45,3	17,0	37,6
2018	5.613	2.563	2.100	464	3.049	45,7	18,1	37,4
2019	5.682	2.618	2.031	586	3.065	46,1	22,4	35,7
2020	5.791	2.413	1.914	499	3.377	41,7	20,7	33,1

Tablo 3. incelendiğinde; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 15 yaş ve üstü nüfusun yıldan yıla artış göstererek, 2004 yılında 3.764.000 iken 2020 yılında 5.791.000'e ulaştığı görülmektedir. İşgücü miktarı ise 2004 yılından 2007 yılına kadar düşüş eğiliminde iken 2007 yılından sonra

(2011 ve 2012 yılları haricinde) yükselişe geçmiştir. Nihayetinde 2004 yılında 1.471.000 olan işgücü 2020 yılında 2.413.000'dir. 2004 yılında 1.299.000 olan istihdam miktarı 2012, 2019 ve 2020 yılları haricinde yıldan yıla artış göstermiştir. İstihdam miktarının en yüksek olduğu yıl 2018 yılı ile 2.100.000 iken 2020

KUZU, S. H., “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Mevcut Tarımsal Yapısının Analizi”

yılında 1.914.000 olarak kayıtlara geçmiştir. 2004 yılında işsizlerin sayısı 172.000 iken, 2020 yılında bu sayı 499.000'e yükselmiştir. Dolayısıyla işsizlerin sayısında yıldan yıla ciddi bir artış yaşanmıştır.

Oransal olarak yapılacak değerlendirmede ise; işgücüne katılma oranı 2004 yılından 2012 yılına kadar % 30'lu rakamlarda iken, 2013 yılından itibaren % 40'ın üzerine çıkmıştır. İş gücüne katılma oranının en düşük olduğu yıl % 33,7 oranıyla 2006 yılı iken, en yüksek olduğu yıl % 46 oranı ile 2019 yılı olmuştur.

2004 yılında % 11,7 olan işsizlik oranı 2009 yılına kadar artış göstererek % 17,4'e yükselmiş 2011 yılında ise tekrardan % 11,7'ye düşmüştür. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2011 yılına kadar düşüş gösteren işsizlik oranı, bu

bölgenin Suriye krizinden en çok etkilenen Bölge olmasından dolayı bu yıldan sonra sürekli artış göstererek (2017 yılı haricinde) 2020 yılında 20,7'ye yükselmiştir. İstihdam oranı bu Bölgede genellikle % 30'un üzerinde iken bu oranın en düşük olduğu yıl % 28,3 oranı ile 2007 senesi olmuştur. İstihdam oranının en yüksek olduğu yıl ise % 37,6 oranı ile 2017 yılıdır.

3.2. İstihdamın Sektörel Dağılımı

Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tarımsal yapıdaki değişiklik ve dönüşüm, bölgede istihdamın sektörel dağılımında da değişikliklere sebep olmaktadır. Tablo 4.'te 2008 -2020 yılları arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam edilenler ile istihdam oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (2008-2020)

istihdam edilenlerin sayısı 2008 yılında 560.000

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yıllara Göre İstihdamın Sektörel Dağılımı (15 + Yaş, Bin Kişi), (2008-2020)							
Yıllar	İstihdam Miktarı (Bin)				İstihdam Oranı (%)		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2008	393	304	560	1.257	31,26	24,18	44,55
2009	341	317	671	1.329	25,66	23,85	50,49
2010	411	367	769	1.547	26,57	23,72	49,71
2011	362	399	793	1.554	23,29	25,68	51,03
2012	360	432	749	1.541	23,36	28,03	48,60
2013	428	467	850	1.745	24,53	26,76	48,71
2014	502	447	830	1.778	28,21	25,12	46,67
2015	476	452	937	1.865	25,52	24,24	50,24
2016	439	475	1.022	1.937	22,68	24,54	52,78
2017	516	496	1.067	2.078	24,81	23,85	51,34
2018	503	497	1.100	2.100	23,95	23,67	52,38
2019	506	441	1.085	2.031	24,90	21,70	53,40
2020	476	451	987	1.914	24,87	23,56	51,57

Bölgede istihdamın sektörel dağılımına baktığımızda; tüm yıllarda hizmetler sektörünün ağırlığı hissedilmektedir. Hizmetler sektöründe

iken, en fazla olduğu dönem 1.100.000 ile 2018 yılı olmuştur. 2020 yılı itibari ile de 987.000'dir. 2008 yılında hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin oranı 44,55 iken 2020 yılında 7,02'lik bir artışla 51,57'ye yükselmiştir. İkinci hâkim

sektör tarım sektörü iken son sırada sanayi sektörü yer almaktadır.

Bölgede sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı genellikle artış göstermiş olup 2008 yılında istihdam edilenlerin sayısı 304.000 iken 2020 yılında 451.000'dir. Oransal olarak ise zaman zaman artış ve azalışlar yaşanmakla birlikte 2004 yılında 24,18 olan istihdam oranı 2020 yılında 23,56 olarak kayıtlara geçmiştir.

Tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı ise 2008 yılında 393.000 iken zaman zaman artış ve azalışlar göstermekle birlikte 2020 yılında 476.000 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Tarım sektöründe istihdam oranının en yüksek olduğu yıl % 31,26'lık oranla 2008 yılıdır. Bu yıldan sonra tarım sektöründe bu oran bir daha yakalanamamıştır. Tarım sektöründe oransal değişimler yıldan yıla dalgalanmalar göstermekle birlikte 2020 yılında 24,87 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu bağlamda 2008 yılından 2020 yılına kadar tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranında 6,39'luk bir düşüş yaşanmıştır. Dolayısı ile 2008 yılından 2020 yılına kadar olan dönemde genel anlamda tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısında artış yaşanmakta iken oransal açıdan bir düşüş söz konusudur.

Kalkınmakta olan ülkelerle birlikte ülkemizde de işsizlik, özellikle tarımdan kopuşla birlikte

sanayi ile hizmetler sektörüne doğru yoğun kayma şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak hem kalkınmakta olan ülkelerde hem de Ülkemizde genellikle tarımdan kopan nüfus öncelikle doğrudan hizmet sektörüne yönelmektedir. Hizmet sektörünün arzu ettiği vasıfların karşılanamaması durumunda ise işsizlikle birlikte önemli yapısal sıkıntılar da meydana gelmektedir (Nerse, 2016, s.131). Dolayısı ile tarım ve sanayi sektörlerine katılım açısından fazla bir değişimin olmadığı ancak hizmet sektöründe bir yığılmanın yaşandığı Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de durumun bu yönde olduğunu söyleyebiliriz.

3.3. Tarım Ve Tarım Dışı İstihdam

Göç ederek kırsaldan uzaklaşan nüfusla birlikte tarımsal ünitelerde de aksaklıklar yaşanmıştır. Bu aksaklıklar da kırsal alandaki nüfusun yeni iş kollarına yönelmesine sebebiyet vermektedir. Nüfusun bir kısmı iktisadi faaliyetlerini yakın illerde gerçekleştirmekteyken, bir kısmı ise başta İstanbul olmak üzere ve çoğunlukla Mersin, Ankara, Adana, Bursa gibi iktisadi bakımdan gelişmişlik düzeyi daha yüksek olan illere göç etmektedir. Ayrıca Bölge içinde bile nüfusun büyük kısmı tarım dışı sektörlere yoğunlaşmaktadır (Nerse, 2016, s.142).

Tablo 5. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarım- Tarım Dışı İstihdam (2004-2020)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Cinsiyete Dayalı Tarım - Tarım Dışı İstihdam (Bin), (15 + Yaş)									
Yıllar	İstihdam Miktarı				Toplam	İstihdam Oranı (%)			
	Tarım Dışı		Tarım			Tarım Dışı		Tarım	
	Cinsiyet		Cinsiyet			Cinsiyet		Cinsiyet	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2004	797	51	298	153	1299	61,35	3,93	22,94	11,78
2005	848	62	244	93	1247	68,00	4,97	19,57	7,46
2006	834	66	203	51	1154	72,27	5,72	17,59	4,42
2007	811	60	221	69	1161	69,85	5,17	19,04	5,94
2008	800	65	262	131	1258	63,59	5,17	20,83	10,41
2009	878	109	254	88	1329	66,06	8,20	19,11	6,62
2010	1006	129	267	145	1547	65,03	8,34	17,26	9,37
2011	1073	119	254	109	1555	69,00	7,65	16,33	7,01
2012	1052	128	259	100	1539	68,36	8,32	16,83	6,50
2013	1135	182	264	164	1745	65,04	10,43	15,13	9,40
2014	1099	178	306	196	1779	61,78	10,01	17,20	11,02
2015	1160	229	289	187	1865	62,20	12,28	15,50	10,03
2016	1221	276	274	166	1937	63,04	14,25	14,15	8,57
2017	1268	294	303	213	2078	61,02	14,15	14,58	10,25
2018	1277	320	312	191	2100	60,81	15,24	14,86	9,10
2019	1202	323	302	203	2030	59,21	15,91	14,88	10,00
2020	1129	309	311	165	1914	58,99	16,14	16,25	8,62

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde cinsiyete dayalı ayırım da gözetilerek 2004- 2020 yılları arasındaki tarım ve tarım dışı istihdama ilişkin istihdam miktarı ile istihdam oranlarına Tablo 5.'te yer verilmiştir.

Söz konusu tablo incelendiğinde; Hem tarım hem de tarım dışı istihdamda gerek miktar olarak gerekse de orantısal olarak erkeklerin kadınlara kıyasla kat kat üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak bu fark tarım dışı istihdamda daha yüksek iken tarımsal istihdamda daha düşüktür. Tarım dışı istihdamda istihdam edilen erkeklerin oranı 2004 yılında 61,35 iken, kadınlarda 3,93'tür. 2020 yılında ise erkeklerde bu oran 58,99'a düşmüşken kadınlarda 16'14' e yükselmiştir. Bölgedeki tarımsal dönüşüm açısından yapılacak değerlendirmeye esas olmak üzere; yıldan yıla tarımdan tarım dışı istihdama bir yönelimin

olduğu gözlenmekte iken bu yönelimin orantısal olarak kadınlarda daha fazla olduğu söylenebilmektedir.

3.4. Tarımsal İstihdam

Tablo 6.'da 2004 ve 2020 yılları arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tarımsal istihdama yönelik cinsiyete dayalı istihdam miktar ve oranlarına yer verilmiştir. Söz konusu tablo incelendiğinde; tarımda istihdam edilenlerin gerek istihdam oranında gerekse de istihdam miktarında erkeklerin kadınlara oranla baskın bir üstünlüğü bulunmaktadır. 2004 yılında tarımda istihdam edilen erkeklerin sayısı 298 bin iken, istihdam oranı 66,08'dir. 2004 yılında tarımda istihdam edilen kadınların sayısı ise 153 bin iken, istihdam oranı 33,66'dır. 2006 yılı hem erkeklerin hem de kadınların istihdam miktarının en az olduğu yıldır. Ancak bu yılda orantısal

KUZU, S. H., “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Mevcut Tarımsal Yapısının Analizi”

olarak kıyaslama yapıldığında 2006 yılı, erkeklerin istihdam oranının 79,92 oranı ile en fazla olduğu yıl iken, kadınların istihdam oranının 20,08 ile en az olduğu yıldır. Dolayısı ile bu yılda kadınların tarımsal istihdamında daha fazla bir düşüşün yaşandığı

gözlemlenmektedir. 2019 yılı ise kadınların istihdam oranının 40,20 ile en yüksek, erkeklerin istihdam oranının 40,20 ile en düşük olduğu yıldır. 2020 yılındaki istihdam oranları 2004 yılındaki verilere yakın değerler içermektedir.

Tablo 6. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal İstihdam (2004-2020)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Cinsiyete Dayalı Tarımsal İstihdam (Bin), (15 + Yaş)					
Yıllar	İstihdam Miktarı (Bin)		Toplam	İstihdam Oranı (%)	
	Cinsiyet			Cinsiyet	
	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın
2004	298	153	451	66,08	33,92
2005	243	93	336	72,32	27,68
2006	203	51	254	79,92	20,08
2007	222	69	291	76,29	23,71
2008	262	131	393	66,67	33,33
2009	254	88	342	74,27	25,73
2010	267	145	412	64,81	35,19
2011	254	108	362	70,17	29,83
2012	260	100	360	72,22	27,78
2013	264	164	428	61,68	38,32
2014	306	196	502	60,96	39,04
2015	289	187	476	60,71	39,29
2016	274	165	439	62,41	37,59
2017	303	213	516	58,72	41,28
2018	312	192	504	61,90	38,10
2019	302	203	505	59,80	40,20
2020	311	165	476	65,34	34,66

3.5. Tarımda İstihdamın İşteki Durumu

Tablo 7.'de Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tarımda istihdamın işteki durumu ile ilgili olarak tarımda ücretli veya yevmiyeli olarak çalışan

(tarım işçileri), işveren olan veya kendi hesabına çalışan (üretici – çiftçi) ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların istihdam miktarı ve istihdam oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımda İstihdamın İsteki Durumu (2004-2020)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımda İstihdamın İsteki Durumu (Bin), (15 + Yaş)																			
Yıllar	İstihdam Miktarı (Bin)										İstihdam Oranı (%)								
	Ücretli veya yevmiyeli			İşveren veya kendi hesabına			Ücretsiz aile işçisi			Genel Toplam	Ücretli veya yevmiyeli			İşveren veya kendi hesabına			Ücretsiz aile işçisi		
	Cinsiyet			Cinsiyet			Cinsiyet				Cinsiyet			Cinsiyet			Cinsiyet		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
2004	34	12	46	180	17	197	84	124	208	451	7,54	2,66	10,20	39,91	3,77	43,68	18,63	27,49	46,12
2005	48	26	74	150	8	158	45	59	104	336	14,29	7,74	22,02	44,64	2,38	47,02	13,39	17,56	30,95
2006	34	13	47	139	4	143	30	34	64	254	13,39	5,12	18,50	54,72	1,57	56,30	11,81	13,39	25,20
2007	35	14	49	153	5	158	34	50	84	291	12,03	4,81	16,84	52,58	1,72	54,30	11,68	17,18	28,87
2008	43	26	69	168	9	177	51	96	147	393	10,94	6,62	17,56	42,75	2,29	45,04	12,98	24,43	37,40
2009	48	26	74	163	9	172	43	53	96	342	14,04	7,60	21,64	47,66	2,63	50,29	12,57	15,50	28,07
2010	43	32	75	170	21	191	54	92	146	412	10,44	7,77	18,20	41,26	5,10	46,36	13,11	22,33	35,44
2011	60	36	96	159	12	171	35	60	95	362	16,57	9,94	26,52	43,92	3,31	47,24	9,67	16,57	26,24
2012	70	31	101	157	9	166	33	60	93	360	19,44	8,61	28,06	43,61	2,50	46,11	9,17	16,67	25,83
2013	52	36	88	157	16	173	55	112	167	428	12,15	8,41	20,56	36,68	3,74	40,42	12,85	26,17	39,02
2014	62	45	107	162	12	174	82	139	221	502	12,35	8,96	21,31	32,27	2,39	34,66	16,33	27,69	44,02
2015	70	51	121	151	12	163	68	124	192	476	14,71	10,71	25,42	31,72	2,52	34,24	14,29	26,05	40,34
2016	65	46	111	140	9	149	69	110	179	439	14,81	10,48	25,28	31,89	2,05	33,94	15,72	25,06	40,77
2017	75	43	118	156	12	168	73	158	231	517	14,51	8,32	22,82	30,17	2,32	32,50	14,12	30,56	44,68
2018	75	37	112	156	13	169	80	142	222	503	14,91	7,36	22,27	31,01	2,58	33,60	15,90	28,23	44,14
2019	70	47	117	151	13	164	81	143	224	505	13,86	9,31	23,17	29,90	2,57	32,48	16,04	28,32	44,36
2020	95	53	148	144	6	150	73	106	179	477	19,92	11,11	31,03	30,19	1,26	31,45	15,30	22,22	37,53

Söz konusu tablo incelendiğinde; 2004 yılında tarımda ücretli ve yevmiyeli olarak çalışanların sayısı 46 bin iken zamanla artış göstermiş ve 2020 yılında 148 bine yükselmiştir. 2004 yılında 197 bin olan işveren veya kendi hesabına çalışanların (ki bu aynı zamanda üretici-çiftçi sayılarını vermektedir.) sayısı ise 2020 yılında 150 bine düşmüştür. Ücretsiz aile işçileri sayılarında ise azalış ve artışların yaşandığı dönemler olmakla birlikte azalış veya artışların yaşandığı dönemlerde genellikle üretici ve çiftçi sayılarında artış veya azalışlar dikkatleri üzerine çekmiştir. Örneğin tarımda istihdam edilen ücretsiz aile işçilerinin oranı 2004 yılında % 46,12 iken, 2013 yılına kadar ki dönemde % 20 ve 30’lu oranlara kadar gerilemiş, bu zaman aralığında ise üretici çiftçi sayılarında artışlar gerçekleşerek işveren veya kendi hesabına çalışanların oranının % 50’nin üzerine ulaştığı yıllar görülmüştür. Bu yıllar arasında tarım işçileri oranında ise %1 ile %3 arasında değişimler meydana gelmiştir. Dolayısı ile 2004 ile 2012 yılları arasında ücretsiz aile işçilerinden işveren veya kendi hesabına çalışanlara bir geçiş görülmektedir.

Genel anlamda ilk zamanlarda Bölgede; tarımda istihdam edilenlerin en çoğu işveren veya kendi hesabına çalışanlardan oluşmakta iken bunu ücretsiz aile işçileri izlemekte, son sırada ise tarım işçileri gelmekteydi. 2004 yılından 2012 yılına doğru ise İşveren veya Kendi Hesabına çalışanların oranı arttığını belirtmiştik. Ancak bu dönemden sonra İşveren veya Kendi Hesabına çalışanların oranı azalma eğilimine girmiş 2004 yılında % 43,68, 2012 yılında % 46,11 olan istihdam oranı 2020 yılında 31,45’e gerilemiştir. 2012 yılından 2020 yılına kadar olan dönemde bu defa ücretsiz aile işçilerinin istihdam oranında belirgin artışlar, görülmekte iken sayılarında artış ve azalışlar görülmüş, ücretli veya yevmiyeli çalışanların istihdam oranlarında çok fazla fark bulunmamakla birlikte sayılarında bu yıllarda genellikle artışlar yaşanmıştır. 2013 yılında istihdam edilen ücretli veya yevmiyeli sayısı 88 bin iken 2020 yılında bu sayı 148 bin, istihdam oranı ise % 31,03’tür. Dolayısıyla bu dönemde Bölgede işveren veya kendi hesabına çalışanlardan ücretsiz aile işçisine veya ücretli veya yevmiyeli çalışanlara doğru bir kayma mevcuttur. Kırdan kente olan göç, kırsal nüfusun yaşlanması, miras nedeniyle sahip olunan toprak

yüzölçümünün küçülmesi ve kırsal hanelerin tarım dışına yönelimi ile çeşitlenen gelir kaynakları gibi nedenler tarımsal üretimin farklı aşamalarında ücretli emeğin yaygın olarak kullanımına yol açmaktadır.

Cinsiyete dayalı verilere bakıldığında ise; tüm yıllarda ücretli veya yevmiyeli olarak çalışanlarla, işveren veya kendi hesabına çalışanlarda hem sayı itibari ile hem de oransal olarak erkeklere ilişkin veriler daha yüksektir. Ücretsiz aile işçisinde ise bu durumun aksine kadınlara ilişkin veriler daha yüksektir. Yıllar itibari ile ücretli ve yevmiyeli çalışan kadınların oranında artış yaşanmıştır. 2004 yılında ücretli ve yevmiyeli çalışan kadınların oranı 2,66 iken 2020 yılında bu oran 11,11'e yükselmiştir. Ayrıca çalışan kadınların sayılarına bakıldığında ücret ve yevmiyeli olarak çalışan kadınların sayısı 2004 yılında 12 bin iken 2020 yılında 53 bine yükselmiş, ücretli veya kendi hesabına çalışan kadınların sayısı 2004 yılında 17 bin iken 2020 yılında 6 bine düşmüş, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların sayısı ise 2004 yılında 124 bin iken 2020 yılında 106 bine düşmüştür. Dolayısıyla ücretsiz aile işçisi olarak ve işveren veya kendi hesabına çalışmakta olan kadınlarda işçileşmenin yaşandığı ve bu kadınların ücretli ve yevmiyeli tarım işçilerine dönüştüğü değerlendirilmektedir. Benzer durum erkeklerde de yaşanmış işveren veya kendi hesabına çalışan erkeklerin hem sayı olarak hem de oransal olarak azaldığı ve kısmen diğer gruplara doğru yöneldiği gözlemlenmektedir. Özetle 2004 – 2020 yılları arasında Bölgede yaşanan tarımsal dönüşümle birlikte gündün güne topraktan kopmaların, çiftçilikten uzaklaşmaların arttığı ve işçileşmenin süreklilik arz etmeye başladığı değerlendirilmesi yapılabilmektedir.

4. TARIMSAL ÜRETİM

4.1. Tarım Alanları

Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki arazilerin yaklaşık % 52'si tarım alanı şeklinde kullanılmaktadır. Bu alanlara Güneydoğu

Torosların engebeli kısımları ile Siirt ve Şırnak illerinin doğusunda kalan araziler haricinde hemen hemen bölgenin bütün kısımlarında rastlanılmaktadır (Avcı, 2019, s.14).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2007-2020 yılları arasındaki Tarım alanları istatistiklerine Tablo-7 'de yer verilmiştir. Söz konusu tablo incelendiğinde; genel anlamda yıldan yıla tarım alanlarındaki azalma kendini göstermektedir. 2007 yılında 32.433.680 dekar olan toplam tarım alanı 2012 yılına kadar yıldan yıla azalarak 29.806.926 dekara inmiştir. 2013 yılında 31.525.928 dekara yükseldikten sonra tekrar yıldan yıla azalma göstererek nihayetinde 2020 yılında 29.017.466 dekar olarak kayıtlara geçmiştir.

Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanlarında da yıllar itibari ile artış ve azalışlar gözükse de gerek ekilen alanlarda gerekse de nadasa bırakılan alanlarda azalış görülmektedir. 2007 yılında tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekildiği alan 25.334.973 dekar iken 2020 yılında 20.456.655 dekara inmiştir. Bu durum sebze bahçeleri alanlarında da paralel yöndedir. 2007 yılında 823.818 dekarlık alanda sebze bahçeleri ürünleri üretilmekte iken 2020 yılında bu alan da 616.749 dekara inmiştir. Ancak meyveler, içecekler ve baharat bitkileri alanında durum aksi yöndedir. 2007 yılında meyveler, içecekler ve baharat bitkileri alanı 4.208.571 dekar iken yıldan yıla (2009 yılı haricinde) artış göstererek 2020 yılında 6.154.071 dekara yükselmiştir. 2011 yılında ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinde süs bitkileri üretimine başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla burada zamanla alternatif ürün üretme yoluna da gidildiği sonucuna ulaşabiliriz. Bu gibi durumlarla birlikte zamanla Bölgede ürün desenlerinin daha da farklılaşacağı ve ürün çeşitliliğinde artışa gidileceği kanısına da varabiliriz. Ancak tarım alanları yüzölçümündeki yıldan yıla yaşanan düşüş giderek topraktan kopuşun ve tarımdan uzaklaşmanın bariz göstergesidir.

Tablo 8. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarım Alanları İstatistikleri (2007-2020)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2007- 2020 Yıllar Arasındaki Tarım Alanları İstatistikleri [Çayır ve mera alanları hariç) (Dekar), (%)											
Yıllar	Toplam alan	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı				Sebze bahçeleri alanı		Meyveler, içecekler ve baharat bitkileri alanı		Süs Bitkileri alanı	
		Ekilen alan		Nadas		Yüzölçüm	Oran (%)	Yüzölçüm	Oran (%)	Yüzölçüm	Oran (%)
	Yüzölçüm	Yüzölçüm (De)	Oran (%)	Yüzölçüm	Oran (%)						
2007	32.433.680	25.334.973	78,11	2.066.318	6,37	823.818	2,54	4.208.571	12,98	0	0,00000
2008	31.680.557	24.092.346	76,05	2.447.729	7,73	838.947	2,65	4.301.535	13,58	0	0,00000
2009	31.343.789	24.481.494	78,11	2.111.932	6,74	705.092	2,25	4.045.271	12,91	0	0,00000
2010	32.123.073	25.197.201	78,44	1.895.422	5,90	726.604	2,26	4.303.846	13,40	0	0,00000
2011	30.283.342	22.843.983	75,43	2.314.611	7,64	630.273	2,08	4.494.340	14,84	135	0,00045
2012	29.806.926	22.139.649	74,28	1.873.679	6,29	691.832	2,32	5.101.652	17,12	114	0,00038
2013	31.525.928	23.434.371	74,33	2.203.734	6,99	745.370	2,36	5.142.442	16,31	11	0,00003
2014	31.291.039	23.414.772	74,83	2.025.321	6,47	739.436	2,36	5.111.488	16,34	22	0,00007
2015	31.109.263	23.162.632	74,46	2.010.083	6,46	726.562	2,34	5.209.941	16,75	45	0,00014
2016	30.263.398	22.125.467	73,11	1.962.566	6,48	711.467	2,35	5.463.873	18,05	25	0,00008
2017	29.666.365	22.107.386	74,52	1.311.111	4,42	680.990	2,30	5.566.853	18,76	25	0,00008
2018	29.124.582	21.349.002	73,30	1.206.590	4,14	682.069	2,34	5.886.896	20,21	25	0,00009
2019	29.013.475	20.305.961	69,99	2.047.994	7,06	680.326	2,34	5.979.169	20,61	25	0,00009
2020	29.017.466	20.456.655	70,50	1.789.966	6,17	616.749	2,13	6.154.071	21,21	25	0,00009

Bölgede tarım alanları istatistiklerinde toplam yüzölçüm üzerinden oransal değerlere baktığımızda ise; tahıl ve diğer bitkisel ürünlere ayrılan alanlar toplam tarım alanlarının % 78’ini oluşturmakta iken zamanla yaşanan düşüşle % 70’e kadar bir iniş yaşanmıştır. Sebze bahçelerine ayrılan alan, toplam alanın yaklaşık % 2 - 2,5’lik kısmına denk gelmekte olup zaman içerisinde % 1’in altında yaşanan değişikliklerle birlikte azalmıştır. Meyveler, içecekler ve baharat bitkileri alanı ise 2007 yılında toplam alanın yaklaşık % 13’lük kısmını oluşturmakta iken yıllar itibari ile artış göstererek 2020 yılında % 20’nin üzerine çıkmıştır. Süs bitkileri alanı ise toplam alan içerisinde çok az bir değere sahip olsa da Bölgede yeni bir alternatif ürün üretimi açısından önem arz etmektedir.

Dolayısıyla yıllar itibari ile Bölgede yaşanan tarımsal dönüşümle birlikte tahıllar ve diğer süs bitkilerinin ekildiği alanlarda azalmalar yaşanmakta iken, meyveler, içecekler ve baharat bitkileri alanında artışlar olmuş, alternatif ürün olarak da süs bitkileri yetiştiriciliğine başlanılmıştır. 2011 yılında 135 dekar alanda

üretilen süs bitkileri, sonraki yıllarda daha dar alanlarda üretilmekte olup 2016 yılından sonra 25 dekar alanda üretime devam edildiği görülmektedir.

Tarım alanlarının daralması bazı bölgelerde kırsaldan kopuşun ve buna bağlı olarak işsizliğin temel nedeni iken işsizlik gibi diğer iktisadi faktörler de Bölgede nüfusun kırsaldan kente göç etmesinin asıl sebebi olarak görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kırsal kesimin tarımsal üretimden kar elde edemeyişi, kırsal alandaki refah göstergelerinin düşük oluşu, kırsal nüfusun azalmasının ve köyden kente göçün temel sebebi olarak gösterilebilir. Kırsal kenti takip eden uygulamalara tabi tutulmasının sürekliliği kır-kent arasındaki refah eşitsizliğini de derinleştirmiştir. Bu durum da kırsal kalkınma ihtiyacını arttırmış ve kırsal alanda çeşitli kalkınma strateji, model ve yaklaşımların uygulanmasıyla farklılaşmanın ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Nerse, 2016, s. 98). Bu kapsamda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de tarımsal üretime önemli katkılar sağlayacak olan ve dünyanın sayılı projeleri arasında

bulunan Güneydoğu Anadolu Projesi geliştirilmiştir.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Bölgenin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek burada yaşayan kişilerin gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgelerarası farklılıkları gidermeyi ve ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca ülkemizi uluslararası alanda markalaştıran son derece önemli ve kapsamlı ve maliyetli bir proje olma özelliğini de taşımaktadır. Başlangıçta Bölgenin su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine dayanan bir program olarak ele alınmış olan GAP kapsamında Bölgeye barajlar, hidroelektrik santralleri ile sulama şebekesi yapımı öngörülmüş olup 1989 yılında Master Plan'ın hazırlanması ile tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, kırsal ve kentsel altyapı yatırımlarını da içine alan entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüşmüştü (2020 GAP Son Durum Raporu).

GAP projesi ile birlikte sulamaların devreye girişi özellikle yaş sebze ve meyve ile diğer endüstri bitkilerinin üretimlerinde büyük artışlar meydana getirmiş ve ürün deseni zenginleştirilmiştir. Ancak; daha önce de bahsettiğimiz gibi verimli topraklara sahip kimyasalların az kullanıldığı, ürün deseninin çok çeşitli olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesinde proje kapsamında sulamaya açılan tarım alanlarının artmasıyla birlikte aşırı sulama, yoğun kimyasal ilaç ve gübre kullanımı doğal yapıyı olumsuz etkilemekte iken yeraltı suları, insan sağlığını etkileyecek derecede kirlenmeye, bölge toprakları tuzlanmaya ve çoraklaşmaya başlamıştır (Çetinkaya, Kendal, Sayar, 2013, s.196).

4.2. Bitkisel Üretim

Bölgede yetiştirilen ürünlere bakıldığında; tarla bitkisi olarak mercimek, nohut, buğday, arpa, pamuk, mısır, susam ve tütün gibi ürünler üretilmekte iken, bahçe bitkisi olarak üretilen

tarım ürünleri ise antepfıstığı, badem, kiraz, incir, dut gibi ürünlerdir. Bölgede yetiştirilen sebzelerin başında ise karpuz, kavun, salatalık, domates, biber, patlıcan ve soğan gibi ürünler gelmektedir. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi gerek tıbbi ve aromatik bitki gerekse de yağlık tohumlu bitki üretiminde de hatırı sayılır derecede bir zenginliğe sahiptir. Türkiye'deki tarla tarımı yapılan alanlar içerisinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi en büyük paya sahip olmakla birlikte tarımsal üretimde kimyasala en az başvuru alan bölge olma özelliğini de taşımaktadır. Türkiye'de antepfıstığı üretiminin yaklaşık % 95'i Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Gaziantep, Şanlıurfa ve Siirt illerinde dağlık kesimlerde yetiştirilmektedir. Bunun yanında şire üzümü, Mardin kirazı, Siirt Zivzik narı gibi meyveler ile Dicle vadisinde üretilmekte olan Diyarbakır karpuzu, Lice domatesi, Karacadağ çeltiği, kırmızı mercimek ve makarnalık buğday gibi tarımsal ürünler de bölgenin vazgeçilmezlerindedir. Bölgede yetiştirilen ürünlerden en çok paya sahip olan ürünler sırasıyla buğday, pamuk, mercimek, arpa, kırmızı mercimek ve yulaftır. Bu ürünlerin yanı sıra kapari, kimyon vb. tıbbi ve aromatik bitkilerin de üretimi yapılmaktadır. Bölgede üretimi yapılmakta olan pamuk, antepfıstığı, mercimek, dut, buğday, nohut, nar, kapari ve kimyon gibi tarım ürünlerinin ihracatı da yapılmaktadır (Çetinkaya, Kendal, Sayar, 2013, s.196).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde üretilmekte olan seçilmiş bazı tarımsal ürünlerin 2005, 2010 ve 2020 yıllarına ait ekildiği alanlar ile üretim miktarlarını ve bu ürünlerin Türkiye'deki ekildiği alanlar ile üretim miktarlarına olan oranlarını belirtir tablolara (şöz konusu tablolar Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı web sitesinde yayımlanmış olan istatistiki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.) bu ve bundan sonraki sayfalarda yer verilmiştir.

Tablo 9. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Tahıllar Ürünlerinin Ekilen Alan ve Üretim Miktarları ile Türkiye’ye Oranı (Seçilmiş Ürünler) 2005-2010-2020

TAHILLAR												
Ürünler	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ						GAB / TÜRKİYE (%)					
	2005		2010		2020		2005		2010		2020	
	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)
Buğday (Durum)	5.907.280	1.540.216	5.262.391	1.500.264	4.139.917	1.631.797	29,54	34,23	39,45	43,49	32,91	40,79
Buğday (Diğer)	5.758.840	1.443.906	7.805.794	2.138.950	7.102.436	2.605.326	7,94	8,49	11,53	13,18	12,50	15,46
Mısır (Dane)	490.080	410.870	1.299.202	940.877	2.157.257	1.932.107	8,17	9,78	21,87	21,83	31,19	29,72
Mısır (Hasıl)	7.240	15.575	200	600	60	60	3,62	3,39	0,22	0,29	0,11	0,05
Mısır (Silajlık)	38.180	174.187	96.941	403.161	320.275	1.502.430	2,12	2,29	3,41	3,24	6,15	5,53

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı - <http://www.gap.gov.tr/>

Bu bağlamda ilk tabloda bazı tahıl ürünlerine yer verilmiş olup, Türkiye’de buğdayın (durum) 2005 yılında %34,23’ünün, 2010 yılında

%43,49’unun ve 2020 yılında da %40,79’unun Güneydoğu Anadolu Bölgesinde üretildiği gözükülmektedir. Dane mısırdaki da bu oran 2020 yılında %29,72’dir.

Tablo 10. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Baklagil Ürünlerinin Ekilen Alan ve Üretim Miktarları ile Türkiye’ye Oranı (Seçilmiş Ürünler) 2005-2010-2020

Baklagil												
Ürünler	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ						GAB / TÜRKİYE (%)					
	2005		2010		2020		2005		2010		2020	
	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)
Mercimek (Kırmızı)	3.802.070	511.236	2.071.308	415.547	1.965.492	311.796	98,32	98,31	97,89	98,47	93,67	94,94
Mercimek (Yeşil)					53	7	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02
Burçak (Dane)	4.890	536	81.334	10.445	9.600	2.383	24,45	23,30	80,70	86,32	67,40	72,72
Burçak (Yeşil Ot)	4.390	1.188	49.409	41.050	9.698	2.959	21,95	39,60	49,65	51,31	37,86	20,32
Nohut	726.150	96.233	542.999	82.247	588.874	90.751	13,02	16,04	11,92	15,50	11,51	14,40
Fasulye (Kuru)	8.580	1.462	5.105	1.122	3.953	911	0,61	0,70	0,49	0,53	0,38	0,33

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı - <http://www.gap.gov.tr/>

Türkiye’de yetiştirilen bitkisel ürünlerden baklagillere ait tabloya bakıldığında ise kırmızı mercimeğin %94,94’ünün, dane burçağın %

72,72’sinin, nohutun % 14,40’ının Güneydoğu Anadolu Bölgesinden karşılandığı görülmektedir.

Tablo 11. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Yağlı Tohum Ürünlerinin Ekilen Alan ve Üretim Miktarları ile Türkiye’ye Oranı (Seçilmiş Ürünler) 2005-2010-2020

YAĞLI TOHUMLAR												
Ürünler	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ						GAB / TÜRKİYE (%)					
	2005		2010		2020		2005		2010		2020	
	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)
Yerfıstığı	50	11	437	183	27.000	27.295	0,02	0,01	0,16	0,19	6,36	12,64
Ayçiçeği (Yağlık)	29.280	2.619	66.297	8.130	69.857	18.067	0,60	0,30	1,20	0,69	1,07	0,95
Susam	151.560	6.827	22.423	1.202	8.283	475	35,70	26,26	7,05	5,12	3,33	2,81
Soya	6.100	1.667	2.048	404	8.853	2.468	7,09	5,75	0,87	0,47	2,52	1,59

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı - <http://www.gap.gov.tr/>

KUZU, S. H., “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Mevcut Tarımsal Yapısının Analizi”

Yağlı tohumlara ait tabloda dikkati çeken husus ise gerek ekilen alanlarda gerekse de üretim miktarlarında 2005 yılından 2010 yılına doğru

yer fıstığı ve ayçiçeği (yağlık) üretiminde ciddi bir artışın, susam üretiminde ise ciddi bir azalışın yaşandığı dikkatleri üzerine toplamaktadır.

Tablo 12. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Endüstri Bitkileri Ürünlerinin Ekilen Alan ve Üretim Miktarları ile Türkiye’ye Oranı (Seçilmiş Ürünler) 2005-2010-2020

ENDÜSTRİ BİTKİLERİ												
Ürünler	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ						GAB / TÜRKİYE (%)					
	2005		2010		2020		2005		2010		2020	
	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)
Pamuk (Kütlü)	2.950.950	1.179.252	2.878.947	1.220.804	1.895.537	888.035	53,96	52,65	59,90	56,78	52,77	50,07
Pamuk Tohumu (Çiğit)	2.950.950	686.779	2.878.947	722.722	1.895.537	532.822	53,96	53,19	59,90	56,78	52,77	50,07
Pamuk (Lif)	2.950.950	447.658	2.878.947	464.194	1.895.537	328.572	53,96	51,83	59,90	56,84	52,77	50,07
Tütün	177.680	14.807	32.086	2.792	134.367	22.899	9,59	10,95	3,94	5,27	16,58	29,92
Şekerpancarı	9.680	40.533	18.781	101.023	47.938	340.650	0,29	0,27	0,57	0,56	0,27	1,52

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı - <http://www.gap.gov.tr/>

ile % 50’lik kısmının Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde üretildiği gözlemlenmektedir.

Endüstri bitkileri verilerinin yer aldığı tabloda ise Türkiye’de pamuk üretiminin 2020 yılı itibari

Tablo 13. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Yumru ve Soğansısı Bitki Ürünlerinin Ekilen Alan ve Üretim Miktarları ile Türkiye’ye Oranı (Seçilmiş Ürünler) 2005-2010-2020

YUMRU VE SOĞANSISI BİTKİLER												
Ürünler	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ						GAB / TÜRKİYE (%)					
	2005		2010		2020		2005		2010		2020	
	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)
Sarımsak (Taze)	5.050	7.757	4.425	6.219	7.786	14.837	22,48	28,73	22,62	29,29	27,27	63,54
Sarımsak (Kuru)	11.940	6.193	11.327	7.540	27.940	28.595	10,85	7,55	11,91	9,80	22,06	24,47
Soğan (Kuru)	40.010	89.080	25.320	47.734	26.917	79.021	5,18	4,30	4,04	2,51	21,25	3,47
Patates	1.550	1.205	2.328	6.014	12.805	46.903	0,10	0,03	0,17	0,13	0,87	0,90
Soğan (Taze)	16.430	24.159	16.701	24.146	8.037	12.300	12,28	12,08	15,44	14,59	10,67	9,53

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı - <http://www.gap.gov.tr/>

Yumru ve soğansısı bitkilere ait tablo incelendiğinde; taze sarımsak üretiminde ekilen alanlara nazaran üretimde verimliliğin arttığı ve Türkiye’de üretilen taze sarımsağın 2005 yılında

% 28,73’lük, 2010 yılında %29,29’luk, 2020 yılında ise % 63,54’lük kısmının Bölgeden karşılandığı görülmektedir.

Tablo 14. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Sebze Ürünlerinin Ekilen Alan ve Üretim Miktarları ile Türkiye’ye Oranı (Seçilmiş Ürünler) 2005-2010-2020

SEBZELER												
Ürünler	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ						GAB / TÜRKİYE (%)					
	2005		2010		2020		2005		2010		2020	
	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)
Domates (Sofralık)	87.380	235.223	82.644	226.093	73.926	278.534	6,33	3,33	6,70	3,15	6,62	3,22
Domates (Salçalık)	25.660	89.079	69.287	332.534	28.004	119.129	4,07	2,99	12,44	11,55	4,46	2,62
Biber (Salçalık)	86.620	166.928	81.547	143.474	86.260	219.134	29,97	24,37	24,93	18,34	23,14	17,75
Biber (Dolmalık)	37.520	63.705	29.966	44.225	18.549	30.954	19,85	15,93	18,05	11,41	15,09	8,32
Biber (Sivri)	16.820	29.391	13.853	18.640	17.957	29.673	5,15	3,95	4,35	2,28	6,75	3,54
Patlıcan	54.720	164.416	42.460	122.948	31.644	104.945	17,77	17,68	15,87	14,52	17,32	12,76
Kavun	122.550	258.694	95.477	175.148	95.408	192.215	13,24	14,18	12,00	10,87	13,81	11,14
Karpuz	239.530	726.387	168.964	498.450	136.960	469.924	20,55	18,30	17,66	13,53	18,50	13,46

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı - <http://www.gap.gov.tr/>

Bölgede üretilen sebzelere ait tabloya bakıldığında çoğu üründe zamanla ekilen alanlarda aazlımaların mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin 2005 yılında

kavunun ekildiği alan 122.550, 2010 yılında 95,477 ve 2020 yılında ise 95.408’e düşmüştür. Aynı durum karpuzda da görülmektedir. Sırasıyla bu dönemlerde ekilen alanlar 239.530, 168.964 ve 136.960 şeklinde kayıtlara geçmiştir.

Tablo 15. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Meyve Ürünlerinin Ekilen Alan ve Üretim Miktarları ile Türkiye’ye Oranı (Seçilmiş Ürünler) 2005-2010-2020

MEYVELER												
Ürünler	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ						GAB / TÜRKİYE (%)					
	2005		2010		2020		2005		2010		2020	
	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)	Ekilen alan (da)	Üretim (ton)
Antep Fıstığı	2.318.740	47.723	2.110.284	117.012	3.678.341	284.225	96,21	79,54	95,39	91,42	96,33	95,90
Üzüm (Sofralık-Çekirdekli)	711.620	347.426	695.069	402.985	607.523	607.523	117,13	21,71	29,65	23,76	33,35	33,35
Üzüm (Şaraplık)	175.890	87.838	238.254	124.540	166.432	166.432	105,68	19,52	32,30	26,99	28,55	28,55
Üzüm (Sofralık-Çekirdeksiz)	12.870	10.116	21.106	18.655	4.369	4.369	294,58	2,53	5,94	3,37	1,36	1,36
Üzüm (Kurutmalık-Çekirdekli)	338.710	168.785	369.891	187.654	306.382	306.382	110,55	42,20	53,80	43,51	56,40	71,03
Üzüm (Kurutmalık-Çekirdeksiz)	6.130	4.514	1.717	256	381	381	1608,92	0,45	0,26	0,02	0,05	0,05
Zeytin (Sofralık)	51.910	8.235	101.234	9.677	89.697	8.678	3,04	2,06	4,60	2,58	3,83	2,09
Zeytin (Yağlık)	356.410	69.197	519.652	47.502	778.678	81.579	7,26	8,65	9,22	4,57	11,91	10,15

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı - <http://www.gap.gov.tr/>

Üretilen meyveler tablosuna baktığımızda ise, Türkiye ihracatı açısından önemli bir yere sahip olan antepfıstığına ilişkin veriler dikkatleri üzerine toplamaktadır.

Antepfıstığı sert kabuklu meyveler grubu içerisinde yer almakta olup, ağırlıklı olarak

Gaziantep, Şanlıurfa, Siirt ve Adıyaman illerinde yetiştirilmektedir. Toplamda yaklaşık 3 milyon 700 bin dekar alanda yılda yaklaşık 284 bin ton üretim yapılmaktadır. Ağaç başına ortalama verim 4 kg’dır. Antepfıstığı hem suluda hem de yağışa dayalı şartlarda yetiştirilebilmektedir.

KUZU, S. H., “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Mevcut Tarımsal Yapısının Analizi”

Antepfıstığının verimi sulu tarımda daha fazla olmasına karşılık, ülkemizde kıraç alanları iyi değerlendiren bit tür olmasından ötürü çiftçiler tarafından kıraç alana özgü bir tür olduğu bilinmektedir. Bu sebeple de Bölgede daha çok yağışa dayalı şartlarda, traktör girişinin zor olduğu yüksek ve dağlık kesimlerde yetiştirilmektedir. Toprak işleme sapan bel v.s. gibi klasik toprak işleme aletleri ile yapılmaktadır. Kimyasal gübre maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle daha çok çiftliklerden elde edilen hayvan gübresi kullanılmaktadır (Çetinkaya, Kendal, Sayar, 2013, s.196).

Görüldüğü üzere Türkiye’de antepfıstığının % 95,90’lık kısmı Güneydoğu Anadolu bölgesinde üretilmektedir. 2005 yılında ekildiği alan 2.318.740 dekar ve üretim miktarı 47.723 ton iken, 2020 yılı itibari ile ekildiği alan 3.678.341 dekara ve üretim miktarı 284.225 tona ulaşmıştır. Dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi için antepfıstığı, Karadeniz bölgesinin fındığı veyahut çayı misali, üretilen en önemli tarım ürünlerinden biridir. Bölgedeki çiftçilere sağladığı gelirin yanında ihracat ürünü olarak ülke ekonomisine sağladığı katkı nedeniyle de son derece önem arz etmektedir.

5. SONUÇ

Çalışmamızda sunduğumuz istatistik verilerin analizi neticesinde; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde artan nüfusa rağmen kırsal nüfusun giderek azaldığı, tarımdaki istihdamın giderek gerilediği, kırdan kente doğru bir göç yoğunluğunun yaşandığı, çalışanların giderek tarım dışı sektörlerle yöneldiği ve topraktan kopma ve tarımdan uzaklaşma olgusunun yaşandığı anlaşılmıştır. Tarımsal gelirin azalması ile birlikte tarımsal istihdamdaki ve kırsal nüfustaki düşüş, tarım üreticilerini giderek tarımdan koparmış, tarım dışı sektörlerde ücret karşılığında çalışmak zorunda kalmalarına neden olmuştur. Ayrıca bu insanların tarım dışı sektörlerle yönelmesi ve kente olan göçler artık kırsal alanda hane halkı dışından emek talebini de arttırmıştır. Bu durum da üreticilikten ya da tarımda ücretsiz aile işçiliğinden ücretli ve yevmiyeli çalışanlara doğru yönelmeye sebep olmuştur. Ayrıca gerek yerli (yerli mevsimlik

gezici tarım işçiliği) gerekse de yabancı göçmenlerle de bu talep karşılanmaya çalışılmaktadır.

Öte yandan topraktan kopuşun, kırsal nüfusta ciddi bir düşüşün, farklı sektörlerle yönelimin, tarımda işçileş(tir)me ve ekonomik faaliyetlerde çeşitlenmenin yaşandığı bölgede, üretici ile köylü farklılaşması sürecinin hızlandığı sonucuna da varılmıştır. Bu duruma sebep olan faktörün ise, genel anlamda tarım politikalarının piyasalara eklemesiyle gelir dağılımındaki eşitsizliğin köylüler aleyhine daha da artması, geliri düşen köylülerin daha da yoksullaşması ve farklı arayışlar içerisine girmesi olduğu kanısına varılmıştır.

KAYNAKÇA

Avcı, S. (2019). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Tarımsal Üretim İle İklim Değişkenliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Çetinkaya, H. , Kendal, E. & Sayar, M. S. (2013). Ekolojik Tarım Açısından Güneydoğu Anadolu Bölgesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* , (1) , 195-198.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2021). 2020 GAP Son Durum Raporu, Şanlıurfa.

Kuzu, H. , Karadöl, H. & Aybek, A. (2021). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Mekanizasyon Düzeyinin 2010-2019 Yıllarındaki Değişimi Ve Gelecek Yıllar İçin Trend Analizi İle Belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 26 (1), 41-62.

Nerse, S. (2016). *Güneydoğu Anadolu'da Kırsal Toplumsal Yapıda Değişme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. - <http://www.gap.gov.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu - <https://www.tuik.gov.tr/>